

Fredensborg slot set
fra menagerihaven, hvor
det nedrevne menageri
havde sin plads.
Foto: Ulla Kjær

ULLA KJÆR

En misforstået ankomst – om Fredensborgs Brede Allé

Fredensborg Slot er en enestående lokalitet. De fleste danskere vil formentlig forbinde slottet med reportager fra kongelige fester og tænke på familiefotos på trappen op til slottet eller på dans i kuppelsalen med de spændende sort-hvide fliser. Men Fredensborg Slot er også en både bygnings- og havearkitektonisk perle. Stedet har en helt egen ro og en charme, som føles af alle besøgende. Både de lokale, der hjemmevant vandrer rundt i parken, og udefrakommende, som ser slottet og slotshaven for første gang. Over et spænd på flere hundrede år vil mange have det som den tyske filosofiprofessor C.C.L. Hirschfeld, der i sit fembindsværk *Theorie der Gartenkunst* fra 1779-85 fortabte sig i mindet om dette på engang enkle og rige sted med spillet mellem sol og skygge i alléernes løvhang, de mørke graner, de lyse ahorn, de klippede plæner, skovbundens krat; fornemmelsen af at dykke ud fra en dunkel allé og stå ved Esrum Søes glitrende vand; rigdommen af skulpturelle accenter og oveni alle de andre sanseindtryk.¹ Hirschfeld var professor i Kiel i den danske konges hertugdømme Holsten, og han havde dedikeret sit værk til den danske kong Christian VII's halvbror, arveprins Frederik. På Hirschfelds tid lå Fredensborg under arveprinsens mor og Danmarks førstedame, enke-dronning Juliane Marie, og det er blevet hævdet, at han af politiske årsager rensede sin beskrivelse af slotshaven for omtaler af de dele, der stred imod hans ide om en god havestil.² Men Fredensborg Slotshave er stor, og det er svært at bevise, om Hirschfeld udelod nogle af dens detaljer for overblikkets skyld eller af hensyn til havens besidder. Der er dog ingen tvivl om, at hans begejstring for Fredensborg Slot er ægte. Det er virkelig svært ikke at kunne lide dette sted!

Fredensborg Slots og Slotshaves popularitet afspejles i de talrige publikationer om stedet.³ Stillet over for mængderne skulle man tro, at alt var sagt. Men desværre er ikke alt lige rigtigt. Den første deciderede monografi om slottet udkom i 1880. Dens forfatter, F.J. Meier,

ULLA KJÆR · Kunsthistoriker og museumsinspektør/seniorforsker på Nationalmuseet. Dr.phil. på en disputats om arkitekten Nicolas-Henri Jardin og forfatter til over 200 bøger og artikler, primært om kunst og arkitektur i den danske enevældes tid og om de danske kirkers kulturhistorie.

Kort fra omkring 1720. Lystslottet Fredensborg er under opførelse, men har endnu ikke fået sit endelige navn og står fortsat som Østrup. Frederik V's Atlas, Det kongelige Bibliotek

ydede en pionerindsats ved at tage fat på 1700-tallets kunst på basis af arkivoplysninger, og bogens tilsyneladende solide kildegrundlag har fået den til at fremstå som et autoritativt værk om Fredensborg. Uheldigvis var Meier dog en uvederhæftig kildekritiker. Han var født i 1835 og voksede op i en tid gennemsyret af nationalitetsfølelse. I 1813 var den danske stat gået fallit, året efter var det århundredgamle rigsfællesskab mellem Danmark og Norge blevet opløst, og en efterfølgende landbrugskrise havde gjort det nødvendigt at nøjes – og gjort nøjsomheden til et ideal, der fandt en passende grobund i landets reducerede format.⁴ Digtene som især N.F.S. Grundtvig sammenholdt udlandets højere bjerge og større bedrifter med danskernes trygge væren, og billedet af det lille land med de lyse bøger og de blide strande blev en fælles trøst, også da hertugdømmerne Slesvig, Holsten og Lauenburg rev sig løs i 1864 og Danmark blev endnu mindre. Men det betød samtidig, at der nødigt blev indrømmet udenlandsk fødte nogen andel i tilblivelsen af dette idylliske sted. Det kom til at præge store dele af 1800-tallets forskning og deriblandt altså Meiers.

Meier interesserede sig fortrinsvis for en af de mest internationalt orienterede perioder i den danske kunsthistorie, nemlig barok- og rokokotiden, og hans beskrivelser af denne tids kunstnere var helt igennem styret af, om de var danskere og dermed gode, eller om de var udenlandske fødte og dermed, efter hans mening, kun optaget af at

skovle penge ud af Danmark. Uheldigvis var en af hovedpersonerne i Fredensborgs anlægshistorie den franskfødte arkitekt N.-H. Jardin, og Meiers mistro til dette fremmedelement gav hans tekst en usandfærdig farvning. Han manipulerede med kilderne og lagde Jardin selvopfundne – arrogante – bemærkninger i munden, ligesom hans sprogbrug blev stærkt tendentiøst. Hans forklaring på Jardins inddragelse i arbejdet på Fredensborg gik eksempelvis ud på, at franskmændene kun brød sit vellønnede driveri, fordi han fik en ekstra titel og derfor ”dog maatte gjøre noget”. Da ”han tilmed kjendte Kongeparrets Forkærlighed for Fredensborg, begyndte han at pønse paa at udføre store Ting der” og gav en plan for haven, som ”fandt Monarkens allernaadigste Bifald”⁵.

Eftersom Meiers tekst er blevet brugt som et kildefast grundlag for eftertidens viden om Fredensborg, har hans fordomme fået en uberettiget gennemslagskraft. Det har betydet, at der er opstået en fejlagtig historie omkring en af slottets ankomster. Der er derfor grund til atter at trække denne historie frem og slå fast, hvad der er rigtigt og hvad der er forkert.

Fredensborgs historie frem til 1759

Fredensborg Slot blev bygget af Frederik IV som en lykkelig kombination af italienske og franske forbilleder. Frederik IV var født i 1671, elleve år efter at den danske enevælde var blevet indført og funktionen som ”det ypperste og højeste hoved her på jorden over alle menneskelige love” var blevet arvelig. For at gøre den kommende konge bedst muligt skikket til dette hverv, blev han i 1692-93 sendt på uddannelsesrejse til Italien og Frankrig. Italien gav ham et førstehåndskendskab til de landvillaer, som 1500-tallets velhavere havde ladet den venezianske arkitekt Andrea Palladio opføre i den norditalienske region Veneto.⁶ I Frankrig fik han derpå lejlighed til at se tidens bedst kendte palladianske villa udenfor Italien, nemlig Château de Marly, der var opført for Louis XIV i et dalområde med vildtrige skovpartier omkring ti kilometer nord for Versailles. Marly havde to funktioner. Det var dels en slags stationær festdekoration til minde om fredsslutningen i den fransk-nederlandske krig i 1678, dels en retræte.⁷ Det sidste formål blev understøttet af den palladianske stil, som generelt blev forbundet med et naturnært liv. På Versailles var Louis XIV centrum for én lang ceremoni. På Marly var tonen anderledes uformel, og at blive indbudt til et ophold hér var næsten som et ridderslag. De heldige følte sig særligt forbundet med Louis XIV, og han selv

kunne udnytte de løse rammer og leve et mere uforstyrret liv med sin anden hustru, den ikke fyrsteligt fødte Françoise d'Aubigné, Marquise de Maintenon.

Frederik IV synes at være faldet for tanken om et lystslot i en passende afstand fra sin residens. Allerede som kronprins indledte han opførelsen af det kommende Frederiksberg Slot på sin grund lidt uden for København. Men i 1719 gik han i gang med at bygge et fjernere og endnu mere naturnært beliggende lystslot ved ladegården Østrup øst for Esrum Sø, hvor der siden 1678 havde været stutteri. På dette tidspunkt havde han fået flere grunde til at tænke på Marly. For det første var der netop opnået våbentilstand i den lange og udmattende Store nordiske Krig, og der var håb om en snarlig fred, eftersom krigens hovedskikkelse, den svenske kong Karl XII, var død i november 1718. Dermed havde Frederik IV også fået en fred at mindes. For det andet havde han i 1712 ligeledes indgået ægteskab med en ikke fyrsteligt født kvinde. Mens den franske konge var blevet enkemand, før han giftede sig igen, levede den danske konges lovformelige dronning Louise dog i bedste velgående endnu ni år efter hans nye bryllup. Men Anne-Sophie Reventlow var hans livs kærlighed, og hun blev straks efter Louises død både hans legale hustru – og hans nye dronning. Titlerne gjorde hende dog ikke mere accepteret, og Fredensborg blev derfor også et helle, hvor Frederik IV og Anne-Sophie kunne leve sammen i fred.

Som arkitekt for sit nye lystslot valgte Frederik IV den gartneruddannede J.C. Krieger, der samtidig fik til opgave at anlægge en større og mere tidssvarende have ved Frederiksberg Slot. På Frederiksberg kom Kriegers arbejde til at betyde, at et stort, solidt lysthus fra Christian IV's tid måtte rives ned. Materialerne fra huset "Sparepenge" blev dog ikke spildt, men ført til Østrup for at indgå i det nye slotsbyggeri. Over vinduerne på det nuværende Fredensborg kan der således stadig ses dekorative hoveder fra Sparepenge.⁸

Fredensborg Slot blev en centralbygning med en kuppel, der løftede sig højt over den egentlige bygningskrop. Slottet fik den samme symmetriske plan som de palladianske villaer og Château de Marly. Mens forbilledernes plan var kvadratisk, blev Fredensborgs svagt rektangulær. Fredensborg blev heller ikke delt op i fire nøjagtig ens lejligheder, men blev forsynet med en vestibule og en havesal med en dør med glasruder direkte ud til det fri. Især havesalen var banebrydende som et bindeled til de franske udgaver af de landlige lystslotte, de såkaldte maisons de plaisance, der vandt deres største popularitet fra 1730'erne og frem. Dertil kom dog, at Fredensborgs havesal fik sin helt egen betydning.

Fugleperspektiv af Frederik IV.s Fredensborg, 1728. Farvelagt tegning af H.C. Lønborg på Fredensborg

I planen blev slottet, et halvrundt parterre på havesiden og en usædvanlig, ottekantet forgård nemlig skrevet ind i en mægtig cirkel, som fik sit centrum midt i havesalen. Hér var altså slottets hjerte.

Fredensborg Slot blev indviet på kongens fødselsdag den 11. oktober 1722, nøjagtig ti år efter, at Anne-Sofie var kommet til København og var blevet installeret lige ved siden af residensslottet. Der skulle dog gå endnu et par år, før slottet blev beboeligt, og først i 1728 var kongen så tilfreds, at han lod det hele dokumentere i form af et farvelagt fugleperspektiv, en plan og en række tværsnit, udarbejdet under ledelse af oberst H.C. Lønborg. Dette materiale giver et glimrende indtryk af, hvordan det så ud, når kongen herefter ankom til slottet via en af de såkaldte kongeveje, dvs. en særlig kvalitetsvej forbeholdt kongen og hans nærmeste. Det må have været et festligt skue! Langs med vejen løb rødmaledede stakitter med hvide toppe, og bag en tilsvarende låge fulgte den første fase af den egentlige ankomst: en slags allé af hjælpebygninger kantet med to rækker kastanjer. Hjælpebygninger brugt som optakt til slottet fandtes også på Marly, men hvor de franske var kubske og ganske ens, var de danske af forskellig form og størrelse, om end alle gulmalede og med tegltag. Fra alléen af hjælpebygningerne gik vejen ind gennem den tårnprydede port i den dengang lukkede ottekant. Her var der også kastanjer og i midten et springvand med en fredsfigur, og så fulgte selve slottet, hævet over ottekanten og med den knejsende kuppel omgivet af fire røde skorstene. Til højre for slottet

Ankomst til Fredensborg ca. 1735. Gouache af unavngiven kunstner. Det Nationalhistoriske Museum på Frederiksborg.

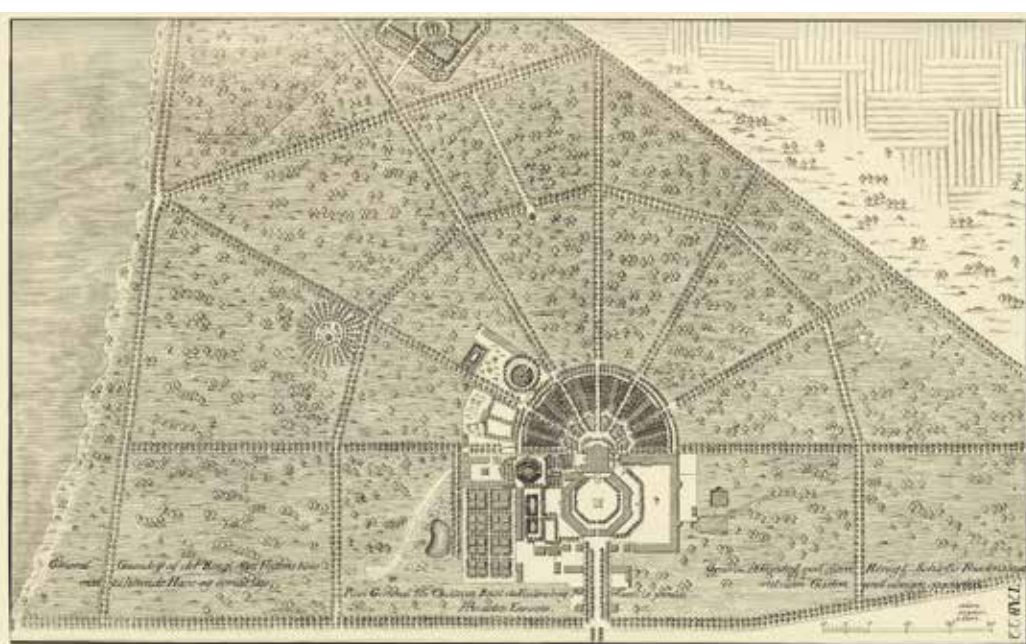
lå slottets kirke og et orangeri med glastag og glasadskillelser mellem de enkelte typer vækster, og til venstre et kolossalt nytteområde med køkkenhaver og smådyrshold og et elegant point-de-vue i form af et ottokantet menageri malet i rødt, hvidt og grønt og også forsynet med hjælpebygninger, nemlig nogle små, tegltækkede hønsehuse.

Den snorlige avenue op til slottet fortsatte på havesiden som den midterste af syv radierende alléer, alle med udspring i den store cirkels centrum i havesalen. En tidlig teori om, at disse alléer var rester af en jagtstjerne ved det gamle Østrup, er for længst blevet gendrevet ud fra den logiske slutning, at der næppe har været drevet jagt hen over stutterivangene.⁹ Haveplaner med vifteformede stisystemer kunne på Fredensborgs grundlæggelsestidspunkt til gengæld findes på eksempelvis Hampton Court ved London – og på Marly. Allérne på Fredensborg gennemskar det mægtige parterre og fortsatte ud i skoven uden for. Det blev dermed antydnet, at skoven var knyttet til parken, og denne antydning blev bekræftet af, at skoven rummede flere anlæg til lystbrug, nemlig en overdækket havn til kongens båd og en såkaldt eremitagepavillon, hvor kongeparret kunne spise uset af tjenerskabet ved et bord, der fuldt opdækket blev hejset op fra kælderen. Ikke desto mindre var skoven også rig på dyrevildt og adskilt fra parterret ved et hegn med låger ud for hver allé.

Frederik IV elskede Fredensborg, og en overlevering vil vide, at når han var hér, stod han hver eneste morgen en stund ved et åbent vindue

og tog den nye dag til sig. Hans sidste år blev ikke nemme. Han havde oplevet krig og pest; i 1728 brændte næsten en trediedel af hans hovedstad, og privat havde han den sorg, at alle hans børn med Anne-Sophie døde som ganske små. I 1730 overvejede han at trække sig tilbage til Fredensborg med dronningen og et minimum af tjenere. Men hvis han mente det, fik han aldrig gjort mere ved sagen, før han samme år døde. Hans søn og afløser Christian VI havde et mere kontant syn på Fredensborg. For ham var det først og fremmest et udmærket opholdssted, mens han lod residensslottet i København nybygge. Hans præg på Fredensborg kom derfor mest til at bestå af nogle forbedringer af de boligmæssige forhold. Han etablerede en indgang i ly af ottekantens tag, så han slap for at skulle op til toppen af hovedtrappen i al slags vejr, han lod hovedbygningens lave overetage forhøje og førte de fire skorstene op over kuplen for at få dem til at fungere. Hans dronning tilføjede en lille blindfløj med et hobbykøkken, og så lod de samdrægtigt de mange anstødeligt nøgne statuer i haven forsyne med diskrete bly-lændeklæder. Det kunne stort set ikke ses, når figurerne efter tidens skik blev malet hvide for at være mere beskyttede mod vind og vejr og mere synlige.

Efter Christian VI's død i 1746 blev Fredensborg atter kongefamiliens yndlingslot. Frederik V var lige så glad for stedet som sin farfar,

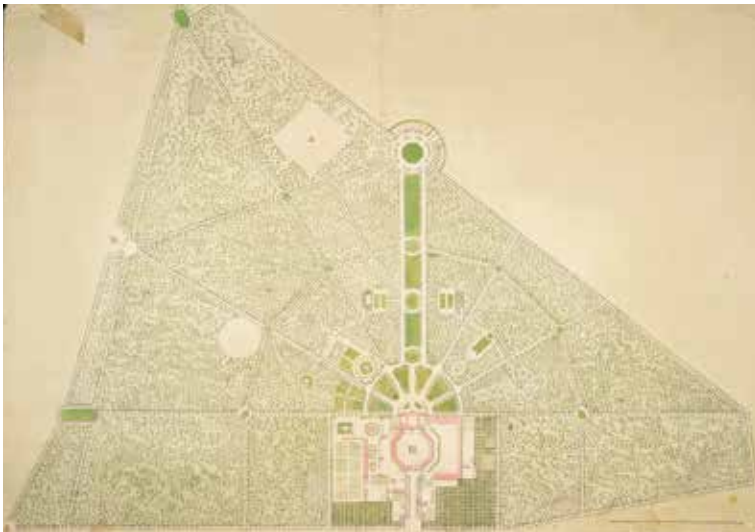
Plan af de bestående forhold i Laurids de Thurah: Den danske Vitruvius II, 1749

og han og hans anden dronning, Juliane Marie, gav det dets endelige form, med en forhøjelse af ottekanten som det afrundende arbejde. Ægteparrets første tiltag var at lade arkitekt Nicolai Eigtved udvide hovedbygningen med to fløje til hver side, så planen kom til at ligne et tykmavet H. Efter Eigtveds død i 1754 forbandt hans kollega Laurids de Thurah de to fløje ud imod menageriet med en kommunikationsbygning. I haven blev skellet mellem parterret og den omgivende skov opløst, idet vildtet blev drevet ud af skoven og dén blev indhegnet. Men der er ingen vidnesbyrd om nogen samlet haveplan før i 1759.

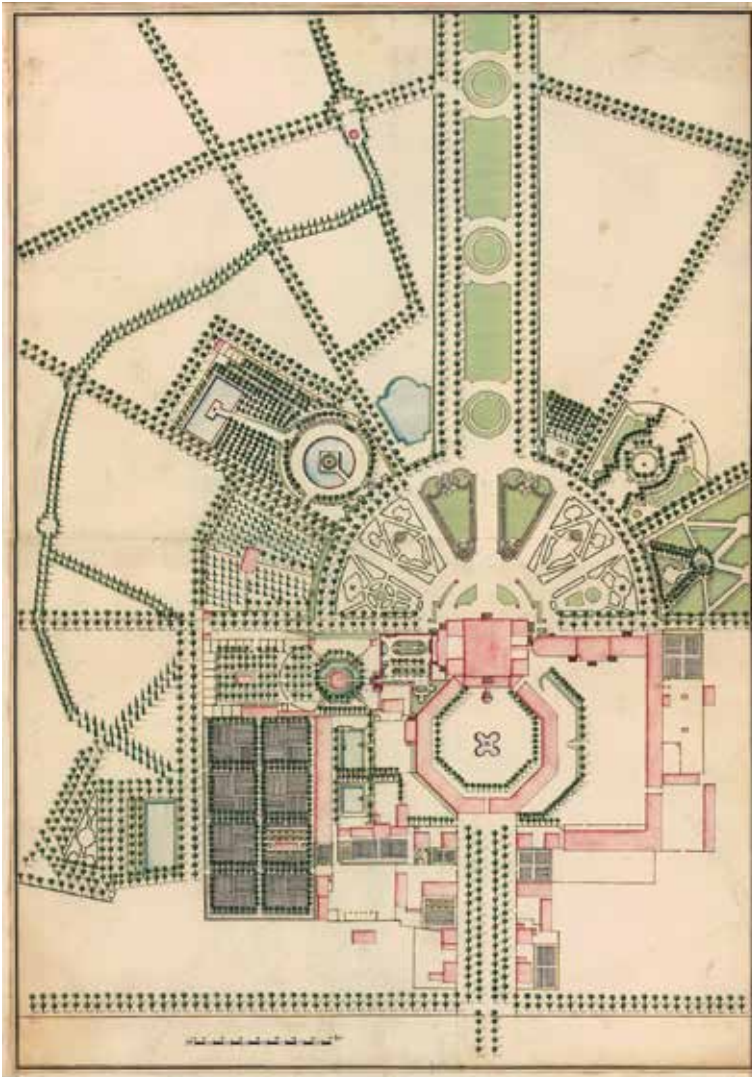
Nicolas-Henri Jardin og den misforståede ankomst

I de første tretten år af Frederik V's regeringstid havde først Eigtved og derpå Thurah også ansvaret for haven. Fra 1756, da hovedbygningen stod færdigudvidet og dens havefacade var blevet næsten tre gange så lang, måtte det forekomme presserende at få haven til at følge med. Men Thurah synes ikke at være blevet bedt om at gøre noget. Til gengæld gik der kun en enkelt dag fra Thurah den 5. september 1759 døde og til der stod en ny arkitekt på Fredensborg: Nicolas-Henri Jardin.

Jardin var uddannet på henholdsvis det franske arkitekturakademi i Paris og det franske akademi i Rom og var i 1754 blevet indkaldt til Danmark for at fortsætte Eigtveds arbejde med en prestigekirke i hovedstadens nye kvarter, Frederiksstaden, og for at virke som professor i arkitektur på det nystartede kunstakademi. I 1759 havde Jardin

Plan af de fremtidige forhold ved Jardin 1759. Frederik V's Atlas, Det kongelige Bibliotek

Detailplan af de fremtidige forhold ved Jardin efter 1759. Hans Majestæt Kongens Håndbibliotek

arbejdet som både bygnings- og havearkitekt for begge de to højest placerede embedsmænd i Danmark, overhofmarskal Adam Gottlob Moltke og udenrigsminister J.H.E. Bernstorff, og der var tydeligvis en helt anden tillid til hans evner inden for havearkitekturen end til Thurahs. Derfor kan det også undre, når Annie Christensen i sin artikel om alléerne i Fredensborg i 2012 mener, at Jardin i sit projekt til Fredensborg slotshave "naturligvis" tog alle "den berømte Thuras" forslag til sig.¹⁰ Thurah havde slet ikke udarbejdet noget forslag, men

havde i sin udgivelse af de bedst kendte danske bygninger, sin "Danske Vitruvius", gengivet de eksisterende forhold. Disse forhold måtte logisk set udgøre udgangspunktet for Jardins ændringer.

Men der er flere misforståelser omkring Jardins greb i Fredensborg Slotshave. Det vigtigste af disse greb var, at han lod den midterste af Kriegers alléer udvide, så den fik samme bredde som det udbyggede slot. De lidt over 70 meter svarede samtidig til en trediedel af diameteren på parterret, dvs. på det cirkelslag, hvori hele slottet var indskrevet. De seks dele parterre mellem de syv alléer havde tidligere været inddelt i koncentriske afsnit, men Jardin lod dem følge med op i størrelsen ved at forenkle dem. De to midterste dele blev sået til med græs, mens de yderste fik geometriske figurer dannet af lave hække over et bunddække af jordbær. Omkring 1760 havde idealet om naturtro haver givet sig udslag i blandt andet den engelske landskabsarkitekt Lancelot 'Capability' Browns mange "parksapes" med plæner helt op til huset. Men flere var også begyndt at kritisere, at huset derved kom til at se ud, som om det bare var blevet dumpet ned midt i det hele. Den franske arkitekt J.-F. Blondel gik i sin *Architecture française* fra 1752 ind for en gradvis udtynding af det regelrette fra huset og udefter, og den samme tanke gik igen i eksempelvis C.-H. Watelets *Essai sur Jardins* fra 1774 og Humphrey Reptons *Observations on the Theory and Practice of Landscape Gardening* fra 1803. Jardin levede med sit parterre op til den sidste tendens. Græsset i midten angav en linie fra huset og ud igennem den brede allé, der blev lagt ud med stier langs siderne og græstæpper i midten. Men de geometriske figurer til siderne lagde sig til husets arkitektur og skabte dermed den glidende overgang fra hus til have.

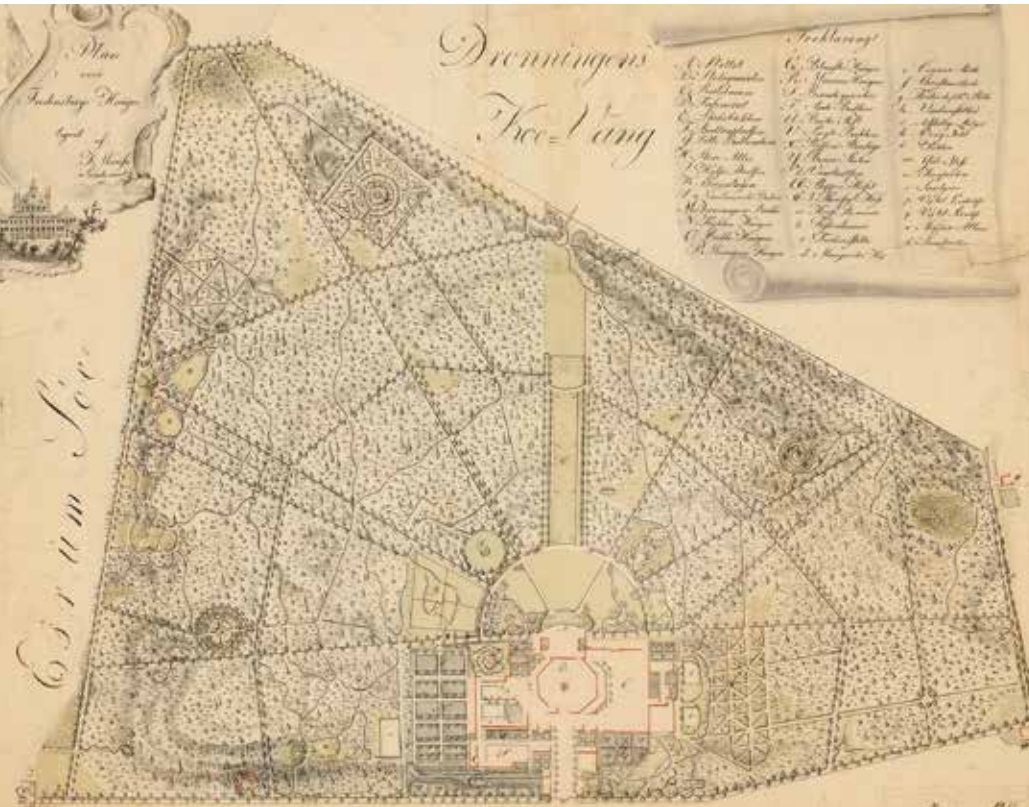
Til etableringen af havens videre forløb fik Jardin en helt perfekt medspiller i den ti år yngre, danske billedhugger Johannes Wiedewelt. De delte det synspunkt, at kunst skulle udføres i overensstemmelse med naturen og passe til både sin tid og sit sted, og Fredensborg slotshave blev et af de allerførste steder i Danmark, hvor haveanlægget blev udført i nøje samklang med et tilhørende skulpturprogram, vel at mærke efter den modne, romantiske haves principper. På hver side af den brede allé, umiddelbart udenfor parterret, blev der for det første opsat to store figurer af det dansk-norske dobbeltmonarkis to riger. Disse figurer blev til siderne holdt fast af to symmetrisk opbyggede monumenter i form af småbakker med søjler, markeret ved hver deres løvepar. Den ene søjle blev sat til minde om Frederik V, den anden i anledning af, at Danmark i 1762 undgik en ødelæggende krig mod Rusland, idet den kamplystne zar blev myrdet af hustruen Katarina,

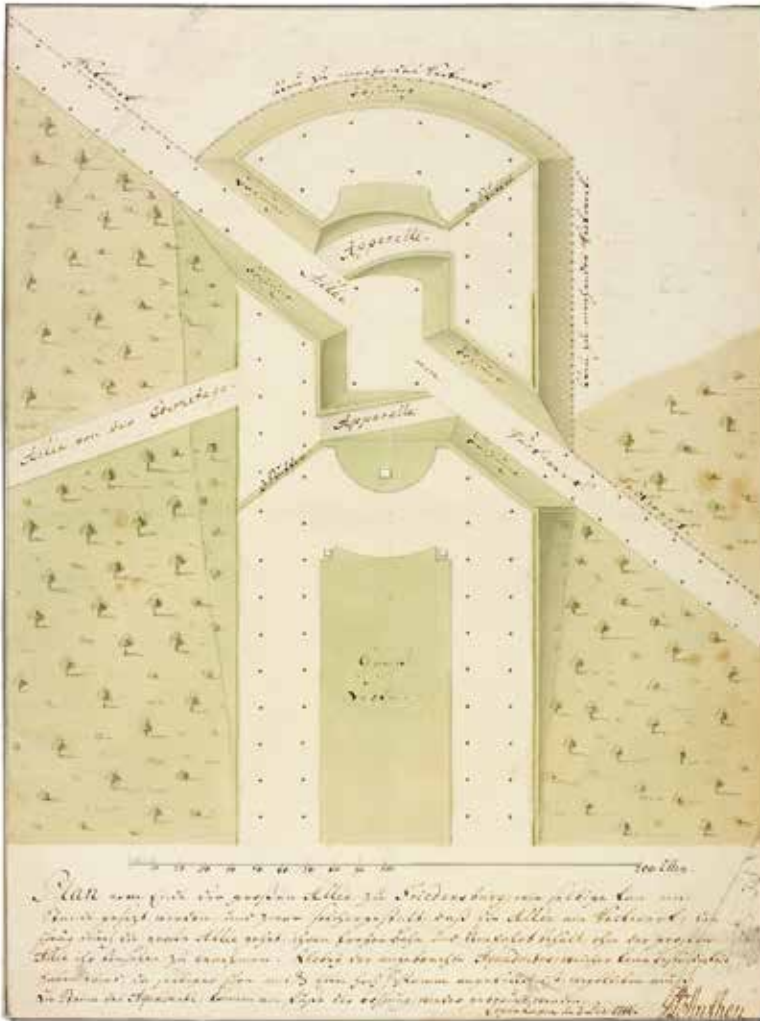

Ankomst til Fredensborg 2015. Foto: Poul Grønder-Hansen

der derpå overtog magten, officielt på vegne af sin søn. Endnu inden haven for alvor var gået over i skoven, var der altså skabt et billede af det lykkelige dobbeltmonarki, der under Frederik V's styre undgik alle trusler. Med skulpturerne i den brede alle blev der tilføjet et håb om, at de gode tanker ville brede sig, idet disse figurer viser forskellige mytologiske bud på udfrielse og dermed overgange til noget nyt og bedre.

Med Jardins ændringer fik Fredensborg Slotshave den markante karakter, som fortsat præger den. Men Meiers antipati overfor den indflydelsesrige franskmand har trukket dybe spor. Han selv fik flot frakendt Jardin ethvert selvstændigt initiativ ved at betegne hans brede allé som "en slet og ret Efterligning af den store Allé i Haven ved Versailles".¹¹ Denne bemærkning går igen i de senere beskrivelser af haven og er ved den blotte gentagelse kommet til at virke så sand, at haven også efter Jardins ændringer er kendt som en 'barokhave'.¹² I virkeligheden fik han tilføjet en del nyklassicisme. Jardin har nemlig nok hentet nogle tekniske finesser hos sin hundrede år ældre kollega fra Versailles, André Le Nôtre; eksempelvis i form af at lade afstanden mellem træerne i den brede allé følge alléens større skala, og at placere stierne til siderne, så symmetriaksen ikke blev så synlig, at den blev kedelig.¹³ Men tanken om den brede allé stammer ikke fra Versailles. Haven hér var anlagt på en mark og alt var tildannet. Fredensborg Slot lå i en lysning i en skov. Hvis det skulle forstås, var det nødvendigt,

SIDE 18

Aldrig gennemført forslag til en modernisering af Fredensborg Slotshave, udført af J.H. Mansa i 1815. Alléerne er intakte, men bl.a. parterret opløst. Styrelsen for Slotte og Kulturejendomme.

Aldrig gennemført forslag til en modernisering af Fredensborg Slotshave, udført af J.L. Mansa i 1809. Mansa havde foreslået sig at landskabeliggøre slotshaven ved bl.a. at nedlægge et par alléer og opløse parterret. Styrelsen for Slotte og Kulturejendomme.

SIDE 19

Da Frederik V døde i januar 1766, ophørte Jardins engagement i Fredensborg og han måtte efterlade Brede Allé ufuldendt. Hofbygmester G.D. Anthon, som overtog ansvaret for Fredensborg, gav sit bidrag til, hvordan Brede Allé kunne afsluttes, men fik det heldigvis aldrig ud over papiret. Rigsarkivet.

at der kunne kigges ud af skoven. Det var netop, hvad Jardins brede allé muliggjorde. Det lange udblik til de fjerne vidder understregede slottets trygge beliggenhed langt inde i skoven – og dermed også, at det var skoven, der var stedets særpræg. Den brede allé var anlagt i dyb respekt for stedets sjæl i form af den 'genius loci', som kendes fra den romerske mytologi. Dermed fik den også haven til at leve op til to af de mest vitale krav i århundredets mest udbredte havebog, A.-J. Dezallier D'Argenvilles *La Theorie et la Pratique du Jardinage*: nemlig at den både skulle indgå i det omgivende landskab og alligevel skille sig ud i kraft af sin egen sjæl. Den brede allé blev slotshavens nerve.

Mange år efter Fredensborg Slotshaves tilblivelse skrev den tyske forfatter J.W. von Goethe, at da mennesket selv var en del af naturen, kunne det aldrig komme til at overskue den i sin helhed. Det forklarede tidens trang til at se sine (natur)motiver gennem en ramme, og det gjorde Jardins brede allé yderligere moderne.¹⁴ Set fra slottet indrammede træerne en strimmel mark, en strimmel af Esrum sø og en strimmel af de skovklædte banker på søens anden side. Set fra søen lyste det distante slot op, hvidt imod den grønne grund og de flankerende skovpartier. Det er ankomsten herfra, der er blevet misforstået.

Jardin ville have givet den brede allé et jævnt fald ud til havens ydergrænse, hvor der skulle være en afsluttende runddel. Men tæt på grænsen lå der en dyb slugt, der skulle fyldes op, og dette arbejde blev også sat i gang, men aldrig fuldført. Forklaringen er enkel.

Inden for den danske bygningsadministration blev alle opgaver ved de kongelige, dvs. statslige bygninger varetaget af særligt beskikkede bygmestre. Indtil Eigtveds død havde han og Thurah været ligestillede, idet Thurah i overvejende grad havde tilsynet med bygningerne udenfor København, mens Eigtved tog sig af hovedstadsområdet slotte og alle de kongelige haver. Efterfølgende havde Thurah haft det øverste ansvar for det hele. Da han også døde, opstod der et tomrum. Ingen af bygningsadministrationens øvrige tilknyttede havde kvalifikationer til at overtage hans post. Den eneste egnede var Jardin, men da hans ophold i Danmark var knyttet til hans funktion som arkitekt for Frederikskirken, var han åremålsansat og afhængig af en orlovstilladelse fra den franske konge. Han skulle bestemt ikke bruge sin tid på småreparationer landet over. Derfor fik han stillingen som bygningschef eller Intendant des Bâtiments på de vilkår, at han ikke fik nogen tilsynspligt i forhold til de kongelige bygninger, men at han gerne måtte påtage sig særopgaver også inden for den offentlige sektor. På Fredensborg fik han således to hverv: at indrette overhofmarskallens

Brede Allés afslutning fra Frederik V's død og arbejdernes ophør i 1766 og frem til 2013. Foto: Ulla Kjær

nybyggede tjenestebolig og at omlægge haven. I begge tilfælde var Frederik V bygherren, og da arbejdet dermed var knyttet til ham, satte hans død i januar 1766 en brat stopper for dets fortsættelse. Så hjalp det ikke, at der i 1765 var blevet ekstra arbejdsstyrker ind på at fylde slugten op. De forladte jordmasser lå der helt frem til 2013, da en stor bevilling fra A.P. Møller Fonden gjorde det muligt at sætte den brede allé i stand som en nytolkning af Jardins ideer i henhold til et projekt af Schønherr Landskab.

Men bunkerne fik i 1982 Annie Christensen til at tro, at den franskmænd, som Meier satte så lavt, "ikke gik ud for at studere området" før han lagde sine planer for Fredensborg Slotshave, og at denne manglende landskabsregistrering fik sin mest "katastrofale følge" i forbindelse med den brede allé.¹⁵ Hun var godt klar over, at der var indsat gravende soldater, men kendte ikke til Jardins administrative forhold og måtte følgelig konkludere, at arbejdet havde været større, end han havde regnet med. Tvært imod denne antagelse er det dokumenteret, at Jardin både gennemførte en udstrakt opmåling og nivellering af hele haven og at han i 1761 fik fremstillet en træmodel, der viste områdets terrænforhold.¹⁶ Man ved også, at han fra og med den 6. september 1759 tog turen til Fredensborg næsten hundrede gange, og at han ofte blev på stedet i flere dage. Så blev han og af og til også kolleger som især Wiedewelt indlogeret hos hofstømmesteren Anna Bars i Slots-

Den store allé set fra dens udspring før restaureringen. Foto: Ulla Kjær

Fredensborg. Foto: Roberto Fortuna

gade 8, kun få hundrede meter fra slottet. De rigelige mængder af kaffe, te og vin, som blev indtaget i Anna Bars' værelser, lader antyde, at der blev talt en del og vel også om haven.¹⁷ Under alle omstændigheder må det stå klart, at der aldrig har været sjusket med ankomsterne til Fredensborg. Forarbejderne har til enhver tid været i orden. Skæbnen har bare villet, at deres opfølgning ikke altid er gået som planlagt.

Et par andre huse og lysninger

Desværre er også Christensens tanker blevet gentaget i nyere værker om Fredensborg.¹⁸ En anden misforstået overlevering, som er svær at slå ned, er, at det var Jardins skyld, at Kriegers festlige menageri i 1767 forsvandt.¹⁹ Det antydes nemlig hos Meier. Men husets nedbrydelse blev besluttet på et tidspunkt, da Jardin efter en spontan beslutning af den nye konge, Christian VII, midlertidigt var sat fra bestillingen som Intendant des Bâtiments. Forslaget om nedrivningen kom fra hofbygmester G.D. Anthon, der også tilbød at erstatte bygningen med et selvtegnede andehus. Anthon fik sin vilje, men menageriet viste sig at være i en meget bedre stand, end han havde påstået. Da han to år senere, mens Jardin var i England, erklærede, at Frederik IV's overdækkede havn, det såkaldte Skipperhus, også burde brydes ned til fordel for et bådehus tegnet af ham, blev sagen derfor udskudt, til Jardin kom hjem, og franskmandens råd om at bevare huset og blot reparere det fulgt. Meier er ganske på Anthon's side i denne sag; denne "maatte i al Fald have vidst, at naar ... Jardin eller en anden af de almægtige Fremmede sagde Ja, nyttede det kun lidet, at han sagde Nej".²⁰ Ikke desto mindre er Anthon's andehus for længst forsvundet, mens Skipperhuset står endnu.

I sin beskrivelse af Fredensborg Slotshave kom Hirschfeld blandt andet ind på, at der mange steder var indføjede landskabelige lysninger. Flere af dem var fremhævet med skulpturer; en enkelt rummede så mange, at skulpturerne dominerede alt, nemlig den såkaldte Nordmandsdal. Her var der fra 1764 opsat en hær af norrøne, fortrinsvis norske, bønder og fiskere iført deres lokale dragter. Ideen om dette folkloristiske indslag udsprang af kongens kendskab til en serie små figurer af norske folketyper, naturalistisk udskåret i træ og elfenben af den norske postfører Jørgen Garnaas. Den tyskfødte billedhugger J.G. Grund fik til opgave at kopiere Garnaas' afbildninger af de nordlige undersåtter op i legemsstørrelse og få dem stillet op i Fredensborg Slotshave – og han var effektiv. Wiedewelt brød sig absolut ikke om denne letkøbte realisme, og det udtrykte han. Men efter Juliane

Udsnit af Nordmandsdalen med de mange især norske indvånere. Foto: Ulla Kjær

Maries overtagelse af Fredensborg blev Nordmandsdalen det eneste sted i haven, hvor arbejdet fortsatte som før Frederik V's død. Hirschfeld fandt anlægget både æstetisk og etnologisk interessant, mens hans landsmand, kunstkritikeren F.W.B. von Ramdohr fra Dresden, i sin beskrivelse af sit besøg på Fredensborg i 1791 fuldstændig glemte, at han normalt afstod fra at kritisere nulevende kunstnere. "Noget mere afskyeligt end disse uhyrer kan næppe tænkes!", skrev han.

I dag er Nordmandsdalen det første haveanlæg på en af de måske hyppigst anvendte ankomster til slotshaven; ankomsten fra Skipperallé mod syd. Inden for de seneste år er dalen ligesom den brede allé blevet restaureret, og det sidste projekt, som i 2021 modtog Europa Nostra-prisen i kategorien European Heritage, har, som landskabsarkitekt Christine Waage Rasmussen har formuleret det, resulteret i et "levedygtigt anlæg med megen sandhed i". Jardin og landskabsarkitekt Torben Schönherr blev, som hun siger, begge hentet til Fredensborg "for at yde kunstnerisk hjælp til haven, der trængte til fornyelse for at kunne forblive ... [De delte] en ydmyg og storslået tilgang [til værket, og] deres valgsprog kunne også være det samme: "Less is more"". Jardin må have ærgret sig over at blive kaldt væk fra fuldendelsen af den brede allé og måske endnu mere over efterfølgende at blive beskyldt for ikke at have taget sit arbejde tilstrækkeligt seriøst. Så meget mere ville han have glædet sig over, at også den brede allé og dermed ankomsten til Fredensborg fra Dronningens Kohave mod nord nu også er slottet værdig.

Noter

1. C.C.L. Hirschfeld: *Theorie der Gartenkunst 1-V*, Leipzig 1779-85, III s. 171-218.
2. Annie Christensen: C.C.L. Hirschfeld og Fredensborg, i: *Fra kvangård til humlekule. Meddelelser fra Havebrugs-historisk Selskab* 11, 1981, s. 23-34. Underligt nok skriver hun, at der udover hovedallésystemet, halvcirkelpadsen (parterret), indhegningsalléen, Nordmandsdalen og Skibsbakken intet er bevaret af den have, som Hirschfeld så.
3. Blandt de bedste kendte bøger om Fredensborg er, i alfabetisk rækkefølge, Christian Elling: *Veje til Fredensborg Slot*, i: sm. (red.): *Paraden. Kunst i Enevældens Danmark*, Kbh. 1958, s. 11-26; Ulla Kjær, Bente Scavenius og Christine Waage Rasmussen: *Fredensborg Slot og slotshave*, Gads Forlag 2013; Hakon Lund: *De kongelige lysthaver*, Kbh. 1977; F.J. Meier: *Efterretninger om Fredensborg Slot i Frederik IV's, Kristian VI's og Frederik V's Dage*, Kbh. 1880; *Nordmandsdalen i Fredensborg Slotshave*, Slots- og Ejendomsstyrelsen 2002; Hanne Raabyemagle: *Fredensborg Slot. Bygningshistorien*, i: *Kongehusets Boliger*, Kbh. 1987, s. 78-102, Bente Scavenius: *Fredensborg Slot. Interiørerne og slotshaven*, i: *Kongehusets Boliger*, Kbh. 1987, s. 103-141; samme: *Fredensborg Slotshave*, Kbh. 1997; Valdemar Seeger: *Fredensborg Slotshave, gamle Anlæg og Monumenter*, Kbh. 1926, samme: *Fredensborg Slot. Fra Oprindelsen til vore Dage. En historisk topografisk Skildring*, Hillerød 1937; Jan Steenberg: *Fredensborg slot. Monumenter og Minder. Tiden 1720-1796*, Kbh. 1969, og Frederik Weilbach: *Fredensborg Slot*, Hillerød 1928.
4. Thorkild Kjærgaard: *Danmark og den franske revolution 1789/Le Danemark et la Revolution française*, Det Kongelige Bibliotek, København 1989, s. 13.
5. Meier (note 2) 1880, side 131.
6. Frederik Weilbach: *Frederik IV.s Italiensrejser*, Kbh. 1933
7. Jfr. Claudia Hartmann: *Das Schloss Marly*, Worms 1995, s. 242-57.
8. Ulla Kjær og Poul Grinder-Hansen: Two Cases of Reuse and spolia in the Early Modern Danish Architecture of Leisure, i: *Looking for Leisure. Court Residences and their Satellites, 1400-1700*, red. Sylva Dobalová & Ivan P. Muchka, assisteret af Sarah Lynch, Palatium e-Publication nr. 4, Prag 2017, s. 75-99
9. Steenberg (note 2), s. 19.
10. Annie Christensen: Alleerne og haven omkring Fredensborg Slot, i: *Fra kvangård til humlekule. Meddelelser fra Havebrugshistorisk Selskab* 12, 1982, s. 7-62.
11. Meier (note 2), s.133.
12. Christensen (note 9), som i høj grad bruger Meier, har s. 28 den variation af hans udtalelse, at Jardin i forbindelse med nogle interiørarbejder på slottet kan have bemærket dobbeltalléen på dets gårdside(!) og har ladet sig inspirere af den til at "nærme anlægget til versaillestilen".
13. Axel Thygesen: Lidt om le Nostre og symmetri, i: *Havekunst. Sophienholm*, Lyngby 1977, s. 43-57.
14. Birgit Eriksson: Menneskets dannelse – mellem kunst og natur, i: Ole Høiris & Thomas Ledet (red.): *Oplysningens verden. Idé, historie, videnskab og kunst*, Århus 2007, s. 513-26. Jfr. F.W.B. von Ramdohr: *Studien zur Kenntniss der Schönen Natur, der schönen Künste, der Sitten und der Staatsverfassung auf einer Reise nach Dännemark*, Hannover 1792, s. 265-66
15. Christensen (note 9), s. 37.
16. Rigsarkivet. Partikulærkammeret 9. Resolutionsprotokoller, 8. august 1761. Modellen ("von der Einrichtung des Friedensburger Gartens") blev udført af hofsnedker I. Lütgen i lindetræ.
17. Ulla Kjær: *Nicolas-Henri Jardin – en ideologisk nyklassicist*, Kbh. 2010, s. 610-12.
18. Scavenius (note 2), s. 50-51.
19. F.eks. Lund (note 2), s. 146.
20. Meier (note 2), s.164.